

УДК 294.5:14

DOI 10.35423/2078-8142.2022.2.1.3

Ю. Ю. Завгородній,
доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: zavhorodniy@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8460-1636>

ЙОГА І ЙОГІНИ У БГАГАВАТА ПУРАНІ (ЧАСТИНА ПЕРША) [35]

У статті розглядається кожний випадок вживання слів з основою *yoga*, а також інші йогічна лексика, яка зустрічається в першій частині Бгагавата пурани (*bhāgavata purāṇa*). Усього встановлено десять таких слів: *йога (yoga)*, *бгакті-йога (bhaktiyoga)*, *йогин (yogin)*, *Йогешвара (yogeshvara)*, *М(м)агайогин (mahāyogin)*, *куйогин (kiuyogin)*, *йога-нідра (yoganidra)*, *крія-йога (kriyāyoga)*, *війога (viyoga)* та *яма (yama)*, які разом вживаються 30 разів. Власне ця лексика формує не лише йогічний глосарій Бгагавата пурани, а й вайшнавське розуміння вчення йоги. Аналіз вказаних термінів враховує кілька контекстів, зокрема: композиційний, лінгвістичний, релігійно-філософський, статистичний. З'ясовано, що вся названа лексика так чи інакше підпорядкована такій семантичній вертикалі: *yogeshvara* → *mahāyogin* → *yogin* – і в різний спосіб формує вайшнавський варіант йоги, тобто бгакті-йогу. Остання виступає своєрідним варіантом відповіді людини на виклики трансцендентного (Неба). Цю семантичну вертикаль задає Господь, який у Бгагавата пурані виступає під різними іменами, зокрема *Вишну (viṣṇu)*, *Кришна (kṛṣṇa)*, *Адгокшаджа (adhokṣaja)*, а також *Йогешвара* і *Магайогин*. Здатними сприйняти виклик Неба виявляються непересічні люди, яких називають *магайогинами* (крім *Кришни*, також і *Шукадева Госвами*) та *йогинами* (*В'яса*, *Шукадева Госвами*, *безіменні йогини*). Це ті, хто здатний досягнути найвищої мети людського життя і хто практикує

бгакті-йогу. У більшості випадків слово “йога” вживається в контексті бгакті-йоги, як і “йога-нідра”, “крія-йога”, “війога”, а також інша “дружня” лексика (наприклад, “сева”, seva). Виняток становлять кілька технічних/побутових випадків вживання слова “йога”. Слово “яма” до бгакті-йоги не належить. За рахунок вживання рідкісного слова “куйогин” у тексті згадується про поганих йогинів. Можливо, термін йога також виступає гендерним маркером, оскільки йогини в першій частині – це лише чоловіки. До композиційної специфіки вживання названої лексики можна віднести те, що перша частина починається і завершується розділами, котрі містять терміни, в яких наявна основа йога (можливе словесне обрамлення). Ба більше, перший розділ завершується шлокою, яка містить важливе слово yogeśvara (можливий підсумувальний смисловий маркер?).

Ключові слова: *Бгагавата пурана, бгакті-йога, вайшнавизм, Господь (Вишну, Кришна), йога, йогин.*

У поле зору історико-філософських досліджень тексти пуран потрапляють ще не так часто. Така ситуація сформувалась упродовж тривалого часу і відображає розвиток індологічних студій, з властивими їм стереотипами й упередженнями. Ось, наприклад, як характеризує цю ситуацію американський дослідник Ендрю Ніколсон: “Схоже на те, що більшість упереджень західних дослідників індійської філософії щодо пуран вмотивовані ідеєю, за якою пурани – це міфологічні або художні тексти, і тому вони не є філософськи суворими” (“Much of the bias against the Purāṇas by Western scholars of Indian philosophy seems to be motivated by the idea that the Purāṇas are mythological or literary texts and therefore are not philosophically rigorous”) [19, с. 74; 36]. А проте історико-філософське зацікавлення пуранами, насамперед Бгагавата пураною, має свою історію, прихильників і останнім часом характеризується певним пожвавленням (напр.: [3; 6; 7; 11; 13; 20; 29]). Водночас в останні десятиліття спостерігається помітне зростання дослідницького зацікавлення феноменом йоги. Прагнення залучити максимально широкий і репрезентативний корпус індійських першоджерел можна віднести до властивих особливостей цього заці-

кавлення. Зокрема, якщо у дванадцятому томі “Енциклопедії індійських філософій”, спеціально присвяченому йозі, було залучено 75 індійських текстів [15], у книзі “Коріння йоги” їх налічувалося вже понад 150 [16], включаючи манускрипти, то в нещодавно виданій книзі “Йога: історія ідей і поглядів” таких текстів ще більше – вже 194 [2, с. 495]. Приблизно в ці самі роки з’являються окремі монографічні видання і статті, у центрі уваги яких опиняється феномен йоги в окремих пуранах, включаючи і Бгагавата пурану (напр.: [4; 13; 21; 31; 32]). Отже, наше звернення до Бгагавата пурани відображає поживлення інтересу серед індологів як до досліджень йоги в пуранах, так і до самої Бгагавата пурани.

Ми пропонуємо зосередитись на вичерпному (наскільки це можливо) представленні йоги у ключовій для бенгальського вайшнавизму пурані – Бгагавата пурані. Наше дослідження покликане підтримати і розвинути як вищезгадані, так і ще одну з останніх тенденцій в індології, а саме – активізацію вайшнавських студій (див.: [33]).

Нам невідомі дослідження, які розглядали б усі випадки вживання слова “йога” або інших йогічних термінів в окремо взятому тексті. Навіть якщо вони і є, то не формують визначальні дослідницькі стратегії і тенденції. Як наслідок, замість цілісного уявлення про йогу в окремо взятому тексті, читачі отримують уявлення фрагментарні й неповні. Натомість ми пропонуємо проаналізувати всі випадки вживання слів, у яких наявна основа *yoga* (похідна від кореня *yuj*, “накладати ярмо”, “з’єднувати”, “запрягати”) і які зустрічаються у Бгагавата пурані. Тобто в центрі уваги перебуватиме термін, який точно позначає йогу як таку. Інша властива йозі термінологія (наприклад, *āsana*, *dhyāna*, *samādhi*, etc.) також розглядатиметься, за наявності, як і дотичні контексти. Спираючись на аналіз відповідної лексики, плануємо дослідити не лише те, як у Бгагавата пурані представлений феномен йоги, а й постать йогина/йогіні. У дослідженні пропонується кілька фокусів уваги, а саме: лінгвістичний, релігійно-філософський, статистичний (кількісний), текстологічний (композиційний).

Зауважимо, що ми зустрічали дещо дотичне до запропонованого нами підходу дослідження, у якому наводиться підрахунок цитат із Бгагавата пурани, у трактаті “Prameyadarśana” вайшнавського автора Балакришни Бгатти (Bālakṛṣṇa Bhaṭṭa, псевдонім Лалу Бгатта, Lālu Bhaṭṭa, XVIII ст.) традиції Валлабга-ачар’ї (1479–1531) [27].

Під йогою ми розуміємо певний комплекс практик, спрямованих на досягнення людиною звільнення від сансари; їй властивий не лише праксис, а і гнозис. Очевидно, у цьому випадку, досконалим є не лише гностичне знання [10, с. 230], а і специфічна діяльність. Задіяні разом, вони покликані докорінно змінити онтологічний статус людини. Ці зміни тісно пов’язані з істотними перетвореннями/трансформацією її свідомості. Відповідно, окремо взятий йогин – це носій такого знання, той, хто в індійській традиції (індуїстській, джайнській, буддійській) уособлює гранично можливий у земних умовах стан. Важливу роль у йозі відіграють властиві їй містичні, алхімічні, езотеричні, споглядальні, транскові, екстатичні та інші аспекти. Витоки йогічного знання сягають ведійських і, можливо, доведійських часів. Поступово йога стає однією з ключових характеристик індійської цивілізації, а в самій Індії виникає багато різних течій і напрямків йоги. Одна з провідних шкіл індуїстської філософії так і називається – *yoga* (йога), а одна з впливових буддійських філософських шкіл – *yogācāra* (йоґачара, практика йоги). Йога так щільно увійшла в індійське релігійно-філософське життя і дискурс, що уявити індійську філософію без йоги навряд чи можливо.

Усебічний аналіз явища йоги у Бгагавата пурані загострює дослідницькі очікування, оскільки цей текст є сакральним для бенгальських вайшнавів. Те, як представлена в ньому йога, належить, згідно з їхньою традицією, до абсолютного і нормативного знання. Воно осмислювалось і продовжує осмислюватися вайшнавськими теологами та філософами, на нього орієнтуються віддани.

Це наше дослідження спирається на попередні та розвиває їх. У центрі уваги тих досліджень також перебувала філософськи зна-

чуща санскритська термінологія (напр.: [1]). Але воно містить і принципову відмінність, оскільки цього разу ми намагатимемось поступово зосередитись на всьому тексті і дослідити всі випадки вживання необхідної нам спеціальної лексики. Такий підхід, на нашу думку, надає аналізу більшої очевидності й обґрунтованості.

Попередній комп'ютерний пошук засвідчив, що очікуваних випадків вживання тільки тих слів, у яких наявна основа *yoga*, може бути 664. Уже цей один кількісний параметр вражає, оскільки завдяки йому Бгагавата пурана може претендувати на те, аби вважатися одним з найнасиченіших йогічною лексикою (а також ідеями, концептами, поняттями і термінами) давньоіндійських текстів.

Наголос на урахуванні усіх випадків вживання обраних слів збігається ще з однією тенденцією у сучасній науці. Мається на увазі оперування великими масивами даних (*big data*). Якщо в нашому випадку не залучатимуться десятки (або сотні) санскритських текстів, це компенсуватиметься кількістю проаналізованих випадків вживання окремо взятого ключового і суміжних слів.

Нами використано: оригінальний текст Бгагавата пурани [25; 30], англомовний вільний переклад Шрилі Прабгупади з його коментарями [22–24], англомовний переклад, зроблений Ганешем В. Тагаре [28], який залучає індійські традиційні коментарі Бгагавата пурани, і переклад С. Субба Рау [26], хоча й меншою мірою. Наскільки нам відомо, переклади Бгагавата пурани, як і її коментарів, з мови оригіналу на українську мову ще не видавалися.

Наразі проаналізовано першу частину Бгагавата пурани. Слова, у яких наявна основа *yoga*, у першій частині зустрічаються 29 разів (або 4,36% від попередньо встановленої загальної кількості випадків у всіх дванадцяти частинах). Ще один раз вживається слово з дотичної йогічної термінології.

Звернемось до таблиці 1, у якій наводиться нумерація (розділ і шлока) кожного випадку вживання слів, у яких наявна основа *yoga*.

Таблиця 1. Розділи і шлоки, у яких вживаються слова, що містять основу уога [37]

Розділ	Шлока
1	23
2	7, 20, 28
3	2
4	4, 14
5	23, 34, 35
6	7, 22, 36
7	4, 6
8	9, 14, 20, 43
9	23, 27, 29
10	–
11	–
12	–
13	43
14	–
15	6
16	–
17	–
18	14, 17, 18
19	34, 37

Із таблиці зрозуміло, що наведені слова, в яких наявна основа *yoga*, у першій частині Бгагавата пурани зустрічаються нерівномірно: 22 рази з наявних 29 вжито в перших дев'яти розділах (у першій половині першої частини), по 1 разу – у тринадцятому і п'ятнадцятому розділах, 5 разів – у двох останніх розділах. Тобто найнасиченішими необхідною нам спеціальною лексикою виявляються перша половина першої частини книги (розділи 1–9), а саме – 22 випадки, та її завершальна частина (розділи 18–19) – 5 випадків. На інші вісім розділів (розділи 10–17) припадає лише 2 випадки. Це розділи тринадцятий і чотирнадцятий. У шести розділах (10–12, 14, 16–17) необхідна спеціальна лексика не зустрічається.

В окремих розділах кількісно виявлена лексика також вживається нерівномірно: від 4 разів (розділ 8) до 3 (розділи 2, 5, 6, 9, 18), 2 разів (розділи 4, 7, 19) та 1 разу (розділи 1, 3, 13, 15). Як бачимо, восьмий розділ має найбільше випадків вживання слів, у яких наявна основа *yoga*. Натомість у шостому розділі зустрічається два окремих слова, одне з яких основу *yoga* містить, а інше – ні. Цим іншим словом є відомий йогічний термін *yama* (яма) [38]. Отже, у першій частині Бгагавата пурани простежується певна особливість вживання йогічної термінології між окремими розділами, якщо, скажімо, брати до уваги кількісний і композиційний параметри.

Хоча ще зарано висловлювати припущення щодо композиційної специфіки всієї Бгагавата пурани, яка відображала б вживання потрібних нам слів, але вже зрозуміло, що перша частина починається і завершується розділами, котрі містять терміни, у яких наявна основа *yoga* (можливе смислове обрамлення?). Ба більше, перший розділ завершується шлокою, яка містить важливе слово *yogeśvara* (можливий своєрідний підсумувальний смисловий максимум-маркер?).

Вищезгадані 29 випадків з таблиці 1 зводяться до дев'яти слів, які подані з номером розділу і шлоки в таблиці 2. Ще одне слово, десяте, це згадана вище *yama*. Отже, десять слів у таблиці 2 становлять йогічний глосарій першої частини Бгагавата пурани.

Таблиця 2. Йогічна лексика [39]

Номер слова	Слово	Кількість випадків	Шлока
1	yoga (йога)	7	2.28; 6.7, 36; 9.27; 13.43; 18.17, 18
2	bhaktiyoga (бгактійога)	6	2.7, 20; 5.35; 7.4, 6; 8.20
3	yogin (йогин)	5	4.14; 5.23; 9.23, 29; 19.37
4	yogeśvara (Йогешвара)	4	1.23; 8.14, 43; 18.14
5	mahāyogin (магайогин)	3	4.4; 8.9; 19.34
6	kuuyogin (куйогин)	1	6.22
7	yoganidrā (йоганідра)	1	3.2
8	kriyāyoga (кріййога)	1	5.34
9	viyoga (війога)	1	15.6
10	yama (яма)	1	6.36

Проаналізуємо наведену в таблиці 2 йогічну лексику, безпосередньо спираючись на зміст першої частини Бгагавата пурани.

Yogeśvara (Володар йоги), *mahāyogin* (Великий йогин), *yogin* (йогин). Почнемо з розгляду цих трьох слів, які разом, як можна буде побачити, утворюють семантичну вертикаль у напрямку

від трансцендентного і метафізичного виміру до земної реальності: *yogeśvara* → *mahāyogin* → *yogin*. Тобто, смислове ядро цієї вертикалі, її цінності й ідеали формуються за межами земного і людського життя, але до нього спрямовані. Ця вертикаль стає головним орієнтиром для людей, насамперед йогинів. Якщо уточнити, то коли у Бгагавата пурані йдеться про йогинів, пересічні індійці (тобто тільки вайшнави-нейогини чи й невіддані вайшнави?) не згадуються [40]. Хоча останні і так нечасто фігурують у першій частині.

На вершині вертикалі перебуває *yogeśvara*, тобто Господь Кришна, який у Бгагавата пурані відіграє центральну роль. Йогешварою насамперед називають саме Його (1.23; 8.14, 43), також Шиву і Брагму, але зі збереженням вищості Кришни (18.14). Звернення до Йогешвари-Кришни підсилюють інші Його імена:

1.23. “*yogeśvare kṛṣṇe brahmaṇe dharmavarmaṇi*” (“Йогешвара-Кришна, Знавець Вед, Захисник Дгарми”). Власне промовистим і значущим зверненням до Господа, який 1.23. “*svām kāṣṭhām_ adhunopete*” (“зараз пішов у свою обитель” / “зараз повернувся у свою обитель”), завершується перший розділ першої частини Бгагавата пурани. Мудреці, які зібралися в лісі *naimiṣāraṇya* (Наїмішараньї), цікавились, як жити у світі, коли Господь і дгарма їх залишили [41].

8.14. “*yogeśvaro hariḥ*” (“Йогешвара, Гарі”). Якщо розглянути цю шлоку повністю, то в ній також зустрічається “*sva-māya*” – важливе слово-поняття вайшнавської теології, яким позначається одна з енергій Господа. Наразі перед нами випадок поєднання імен Господа з Його іншими ключовими характеристиками, про які не йдеться в іменах. Зафіксуємо цей випадок для подальшого дослідження.

8.43. “*śrī kṛṣṇa... yogeśvarākhilaguro bhagavan*” (“О Шрі Кришно... Йогешваре, Учителю Всесвіту (або Учителю всіх), о Благословенний”) [42]. Фактично ця шлока підсумовує розгорнуте і змістовне звертання до Кришни та містить різні Його імена і характеристики. Важливо, що в цьому разі до Кришни, називаючи

Його Йогешварою, звертається цариця Кунті, тобто жінка. До її постаті ми повернемось пізніше.

У Бгавадгіті, іншому сакральному вайшнавському тексті, Кришна також називається *yogeśvara* і також тричі (11.4; 18.75, 78), а ще один раз – *mahā-yogeśvara* (11.9).

Ця обставина привертає увагу до того, що вайшнавській сакральній літературі властиво підкреслювати величне покровительство Кришни над йогою [43].

Дещо інша ситуація щодо вживання слів *mahāyogin* та *yogin*. Великим йогоном у першій частині Бгавата пурани називають тільки її двох визначних героїв. Передусім це знов-таки Господь Кришна. Коли Його називають Великим йогоном, вживаються додаткові імена: 8.9. “*pāhi pāhi mahāyogin devadeva jagatpate*” (“захисти, захисти, о Великий йогоине, о Боже богів, о Володаре світу”).

Другий великий йогоин – це Шукадева Госвами, син В’яси. Хоча Його духовний статус надзвичайно високий, він поступається духовному статусу Господа Кришни. Ось як зображується Шукадева Госвами у Бгавата пурані в перекладі Г. Тагаре:

“4.4. Його син, який є великим йогоном (зосередженим святим), який унаочнив Вищий Дух (Брагман), й який позбавлений будь-яких ознак і відмінностей, чий розум зосереджений на чомусь одному (тобто на Вищому Духові), і (який) пробудився від сну (у вигляді ілюзії чи незнання), виглядає наче дурень, який уникає суспільства” (“His son who is a great Yogin (contemplative saint) and who has visualized the Supreme Spirit (Brahman), and who is devoid of any sense of discrimination and distinction, whose mind is concentrated on one thing (viz. the Supreme Spirit), and (who is) wakeful from the sleep [44] (in the form of Illusion or Ignorance) appears as a dullard avoiding society”) [28, с. 33–34; 45]. Коли Шукадеву Госвами називають великим йогоном, то можуть порівнювати з Вішну: 19.34. “*mahāyogin... viṣṇoriva...*” (“О Великий йогоине... наче перед Вішну / у присутності Вішну...”).

Йогоном/йогинами в першій частині називають значно ширше коло дійових осіб. Це – В’ясадева (4.14.), безіменні знавці

Вед (5.23. “vedavādinām”) [46] і безіменні йогини (9.23, 29, 19.37). В останньому випадку в безіменних йогинів є найвищий духовний учитель, гуру, тобто Шукадева Госвами: 19.37 “yoginām paramaṁ gurum”.

Куйогін. Куйогин. Окремо згадуються куйогини (6.22. “kuyoginām”), тобто погані йогини, чії вади ще не знищені [47]. Важливо, що про них згадує Господь Кришна, Який явив милість мудрецю Нараді і постав перед ним, коли той був ще підлітком, під час споглядання ним лотосних стоп Господа. Зі слів Кришни випливає, що куйогини неспроможні Його бачити. Отже, це слово виступає тим терміном, який вживається у типовому вайшнавському контексті і водночас вказує на відсутність чи не найважливішої характеристики, в ідеалі властивої йогинам. Якщо звернутися до розглянутої вище тріади *yogeśvara* → *mahāyogin* → *yogin*, то куйогин перебуває за межами її складників.

Статус В(в)еликого йогина, як можна помітити, недосяжний ні йогину, ні послідовнику веданти, ні відданим, які згадуються в книзі, але не називаються йогинами, і, звісно, куйогинам. Зрозуміло, що між Великим йогиним і рештою пролягає якась принципова відмінність. Випадки з В'ясадевою і його сином Шрилоу Шукадевою Госвами, які є важливими і парадоксальними (з огляду на постать В'яси), заслуговують на окрему увагу і можуть вважатися винятками. Зокрема, у славетного батька, якого називають йогиним (4.14), народжується син – великий йогин (4.4).

Докладні описи самих йогинів у першій частині Бгагавата пурани не зустрічаються. Про них повідомляється дуже стисло. Зазвичай цим словом тільки фіксується їхній духовний і релігійний статус [48]. Із ширшого контексту книги можна зрозуміти, що вони – аскети, життя яких підпорядковане трансцендентній меті служіння і споглядання Господа. Йогини не спрямовані на накопичення речей, здійснення мирських соціальних проєктів і перетворення природи. Але одна особливість, властива йогинам, таки згадується у шлоках. Вона стосується ключової і граничної проблеми для людини – проблеми смерті. Йогин, будучи зосередженим на відданому служінні і промовлянні святих імен Госпо-

да, виявляється здатним досягти звільнення від бажань і вчинків (кармічної діяльності) у той момент, коли залишає своє тіло (9.23) [49]. Йогини ще здатні вмирати за власним бажанням: 9.29 “chandaṁṛtyoḥ” (*chanda-mṛtyu*, той, хто вмирає в обраний ним самим час) [50].

Yoganidrā. *Йоганідра* (йога сну або дрімоти; 3.2 “yoganidrām”) – інше важливе слово з йогічної семантичної вертикалі, яке описує суто специфічний стан Господа на самому початку створення Ним Всесвіту. Він лежав у космічних водах, а в цей час із Його пупа, схожого на озеро, з’явилося стебло лотоса. З останнього постав Браhma, який і приступив до подальшого розгортання Всесвіту. Це одна з широковідомих шлок Бгагавати пурани, відображення змісту якої можна побачити в індуїстській іконографії та образотворчому мистецтві.

Г. Тагаре слово “йоганідра” перекладає як “йогічна медитація-сон” (“yogic meditation-slumber”) [28, с. 23] і додає два важливі коментарі. Перший – це цитата з “Бгаваратха-дипіки” (*Bhāvāratha Dīpikā*), найстарішого коментаря Бгагавата пурани школи адвайта-веданти, написаного Шридгарою свамі (Śrīdhara Svāmī, XIII–XIV ст.): “Сон самадгі (медитація)” (“The sleep of samādhi (meditation)”). Другий – це цитата із “Субодгіні” (*Subodhinī*) Валлабгачар’ї (Vallabhācārya) школи шуддга-адвайти: “йоганідра – це певний різновид міці Господа. Вона полегшує муки істот і приводить їх до Нього. Він простягає її для створення Всесвіту” (“yoganidrā is a certain kind of power of the Lord. It relieves the agonies of beings and brings them to him. He extends it for the creation of the Universe”) [28, с. 23]. Як можна побачити, слово “йоганідра” має важливе і глибоке теологічне та метафізичне традиційне значення, а його осмислення веде нас не лише у площину йогічної, а й значно ширшої, загальної проблематики сну в індуїстській думці [51].

Bhaktiyoga. *Бгакті-йога* (йога люблячої відданості). За кількістю випадків вживання цей тип йоги в першій частині Бгагавата пурани – очевидний лідер. Усі шість разів бгакті-йога в різний спосіб спрямовує свого послідовника в напрямі поклоніння Кри-

шні, до якого як до Абсолютної Істини звертаються опосередковано (2.7, 20; 5.35; 7.6), який як Вища Особистість з'являється безпосередньо мудрецю В'ясі (7.4. “apaśyat_riguṣaṃ rīḡṇam”, “він побачив цілковитого Пурушу”), до якого як до свого сучасника звертається цариця Кунті (8.20). Господа в цих шлоках називають по-різному: Васудевою (2.7), Бгагават(н)ом (2.7, 20; 5.35), Пурушею (7.4), Адгокшаджею (7.6) [52], а також Йогешварою (8.43).

Належна практика бгакті-йоги здатна спричинити кардинальні зміни в житті людини, про що йдеться в такій шлоці:

2.7. वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः |
जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानं च यदहैतुकम् ||
vāsudeve bhagavati bhaktiyogaḥ prayojitaḥ
janayatyāśu vairāgyaṃ jñānaṃ ca yadahaitukam

“Бгакті-йога, яка застосовується в ім'я Васудеви-Бгагавана, дуже швидко породжує вайраг'ю [53] і безпричинне знання” [54].

Звернення цариці Кунті, яка разом зі своїми дітьми і Драупаді була врятована Кришною від небезпечної зброї (*brahmāstra*, брагмастра), заслугове на окрему увагу. Її звернення до Кришни, яке становить дві третини восьмого розділу (з вісімнадцятої по сорок третю шлоку), вказує на глибоку відданість Кунті Кришні й обізнаність саме жінки з Його земним життям та вченням бгакті-йоги. Але водночас йогинею Бгагавата пурана її не називає. І все-таки одне лише стисле питання Кунті, яке зустрічається не лише у змістовному, а й у проникливому (молитовному) зверненні цариці, добре ілюструє її відчуття розлуки у *vātsalya-rāsa* (ватсалья раса, раса батьківських стосунків), скромність і дотримання етичних норм:

8.20. ...भक्तियोगविधानार्थं कथं पश्येम हि स्त्रियः
...bhaktiyogavidhānārthaṃ kathaṃ paśyema hi striyaḥ

“...Як ми, жінки, можемо досягнути [Тебе] для виконання бгакті-йоги?” [55]

Хоча Кунті йогинею не названа, вона знає про бгакті-йогу і використовує відповідну термінологію.

Kriyāyoga. Крія-йога (йога дії; 5.34). Під цим типом йоги розуміється діяльність, яку потрібно підпорядкувати Вищому началу. У цьому випадку сансарична діяльність людини цілковито змінюється, насамперед завдяки тому, що руйнуються її кармічні наслідки [56].

Yoga. Йога. Перший випадок вживання окремо взятого слова “йога” зустрічається в контексті відданого служіння Господу:

2.28. “...vāsudevaparaḥ yogā...” (“...Васудева – головна мета [різних] йог / головна мета [різних] видів йог”) [57].

Незважаючи на виразно вайшнавський зміст не лише цього фрагмента, а й усієї шлоки, в якій ім'я Васудева зустрічається чотири рази, бгакті-йога тут не згадується. Натомість знеособлено згадуються різні види йоги. Але завдяки саме промовистому вайшнавському змісту цього уривку у читача формується уявлення про те, що в усіх відомих йогах є єдина мета. І це саме та мета, на якій завжди наголошує бгакті-йога. Очевидно, перед нами той випадок, коли слово “бгакті-йога”, хоча і відсутнє текстуально, проте виявляється таким, що властиве іншим видам або напрямкам йоги, і тим самим незримо присутнє в тексті. Таким чином, ми бачимо, що випадки вживання окремого слова “йога” можуть заміщувати у тій чи іншій шлоці відсутній варіант “бгакті-йога”. Залишається шкодувати, що у давньоіндійському творі не наводяться конкретні назви різних йог. Не забуваймо, що не для всіх варіантів йоги в Індії головною метою був Кришна. І на них вайшнавські теологи спрямовували свою критику. Можливо, конкретні варіанти розгорнутої критики з'являться в наступних частинах книги. Тоді як тут, у шлоці 2.28, ми зустрічаємо базове і стилістичне вайшнавське розуміння йоги як такої, своєрідну вайшнавську “парасольку” для йоги як явища.

В інших двох випадках також ідеться про йогу в контексті бгакті-йоги, тобто відданого служіння Вищому Началу: 6.36 –

“yogapathaiḥ” [58] (“шляхами йоги”), 18.17 – “yoganiṣṭham” [59] (“відданий (досконалий) йозі”).

Із цих двох випадків увагу привертає перший, оскільки в ширшій частині шлоки читаємо: 6.36. “yamādibhiryogapathaiḥ” (ями та інших шляхів [60] йоги). Отже, ми уперше зустріли один з ключових йогічних термінів, а саме – *yama* (самоконтроль/самообмеження) поза межами вживання слів, в яких наявна основа *yoga*. У цьому разі потрібно звернутися до змісту всієї шлоки:

6.36. यमादिभिर्योगपथैः कामलोभहतो मुहुः |
मुकुन्दसेवया यद्वत् तथात्माद्धा न शाम्यति ||
yamādibhiryogapathaiḥ kāmalo bhahato muhuḥ |
mukundasevayā yadvat tathātmāddhā na śāmyati ||

“Знов і знов вражена бажанням і жадібністю, душа воістину не заспокоїться так за допомогою ями та інших шляхів йоги, як за допомогою служіння [61] Мукунді” [62].

Слова “яма та інші” у шлоці засвідчують, що мається на увазі певний варіант йоги, але на бгакті-йога. Відповісти напевно, яка це була йога, спираючись тільки на наведену шлоку, складно. Хоча слово *ādi* вказує на те, що йдеться про більш ніж один складник йоги, що було типовим для більшості варіантів йоги в Індії [16, с. 35–38; 63]. Під терміном *yama* зазвичай розуміються ті чи інші самообмеження, яких зобов’язується дотримуватися практик йоги. В авторитетному трактаті “Йога-сутра” Патанджалі *yama* відповідає першій складовій з восьми наявних. Прикметно, що замість можливого терміна *bhakti-yoga*, який, як ми бачили, вживається в першій частині, у шлоці використовується – *sevā* (“служіння”), тобто інший відомий вайшнавський термін. Не виключено, що саме тому слова “бгакті-йоги” і “йога” у другій частині шлоки не вживаються. Ще проглядається підпорядкованість різних “шляхів йоги” служінню Мукунді, тобто Кришні, як і певне протиставлення бгакті-йоги іншим варіантам йоги. Ці наші міркування продовжують ті, які висловлювались під час розгляду фра-

гмента шлоки 2.28. Зафіксуємо і їх також для аналізу наступних частин Бгагавата пурани.

Ще термін *yoga* вживається, коли позначає бажаний зв'язок, що виникає під час спілкування з великими (авторитетними відданими?) людей низького походження, яке позитивно на них впливає (18.18. “*dauṣkulyam ādhiṃ vidhunoti śīghraṃ mahattamānām abhidhānayogaḥ*”, “зв'язок з великими під час спілкування швидко позбавляє мук тих, хто низького народження”). Цей випадок по-своєму важливий, оскільки відображає наявну соціальну (варнову) нерівність. Чи йдеться при цьому про відданих вайшнавів, чи ні, зі змісту шлоки незрозуміло.

Один раз слово *īyoga* вживається в контексті, у якому власлива йозі специфіка не так яскраво виражена: 9.27 – “*samāsavuāsayogataḥ*” (ідеться про встановлення необхідних приписів для жінок і відданих), і двічі, позначаючи зв'язок у побутовому сенсі: 6.7 – “*yogakṣemaṃ*” (*yogakṣema*, тобто “добробут”) і 13.43 – “*samyoga*” (тобто “складання”, за змістом шлоки – “складання іграшок”). Не виключено, що термін *yoga* в першій частині виступає гендерним маркером, оскільки вживається тільки по відношенню до чоловіків.

Viyoga. Vīyoga. Випадок вживання цього слова (15.6 – “*vīyogena*”) цікавий з огляду на кілька обставин. На перший погляд, ми маємо малопримітний випадок, коли до терміна *yoga*, який позначає “зв'язок”, додається префікс *vi-* з властивою йому особливістю надавати значення “роз'єднання”, завдяки чому “зв'язок” перетворюється на “відокремлення”, “роз'єднання”, а в нашому випадку – на “розлуку, розставання” [64]. Власне п'ятнадцятий розділ Бгагавата пурани починається з того, що Арджуна сумує за Кришною, який його покинув. У такий спосіб *vīyoga* зі звичайного побутового контексту потрапляє в релігійно-теологічний (*sakhya rāsa*, сах'я раса, раса дружніх стосунків). І хоча слово “бгакті-йога” у шлоці 15.6 не зустрічається, вживанням слова “війога” контекст бгакті відтворюється [65]. Отже, перед нами – додатковий приклад своєрідного заміщення терміна “бгакті-йога” ще одним “дружнім” терміном, тобто таким, який

відображає ті чи інші реалії бгакті-йоги без прямого її згадування [66].

Як бачимо, решта слів з *таблиці 2* з прив'язкою до тексту шлок і розділів уточнюють і розкривають семантичну вертикаль *yogeśvara* → *mahāyogin* → *yogin*, з якої ми розпочали огляд йогічної термінології першої частини Бгагавата пурани. У результаті, окреслюється своєрідна відповідь людини на виклики Вищої реальності (Неба), оскільки першим і найдосконалішим йогином постає Господь. У такий спосіб у Бгагавата пурані починає викладатися вайшнавське розуміння йоги, як і з'являється відповідний йогічний глосарій. Враховуючи те, що досліджено лише 4,36% випадків вживання слів, у яких наявна основа *yoga*, від їхньої можливої кількості в усій Бгагавата пурані, а кількість суміжної лексики невідома навіть приблизно, можна припустити, що щільніша насиченість тексту йогічною термінологією, її різноманітність, а також більш або менш розгорнутий філософський (теологічний, метафізичний) виклад учення йоги, який виходитиме за зміст поодиноких і розкиданих по розділах шлок, чекатиме на дослідника в наступних частинах.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. Завгородній Ю. Індійська філософія й уявлення про звільнення (мокшу) у “Манава-дгарма-шастрі”. *Sententiae*. 2017. Vol. XXXVI. Iss. 2, с. 117–132. URL: <https://sententiae.vntu.edu.ua/index.php/sententiae/article/view/341>
2. Сафронов А. *Йога: історія ідей і взглядов*. Харків : ФЛП Коваленко А.В., 2021. 520 с.
3. Adluri S. *Textual Authority in Classical Indian Thought: Rāmānuja and the Viṣṇu Purāṇa*. London and New York : Routledge, 2015. xii, 156 p.
4. Adluri S. Yoga in the Viṣṇu Purāṇa. *Journal of Indian Philosophy*. 2017. Vol. 45, Iss. 2, pp. 381–402.
5. Bhagavad Gita. Large-Print Edition. URL: <http://www.sanskritweb.net/sansdocs/gita-big.pdf>

6. Bhaṭṭācārya S. *The Philosophy of the Śrīmad-Bhāgavata*. Vol. I. Metaphysics. Santiniketan : Visva-bharati, 1960. xviii, 389 p.
7. Bhaṭṭācārya S. *The Philosophy of the Śrīmad-Bhāgavata*. Vol. II. Religion. Santiniketan : Visva-bharati, 1962. xvi, 294 p.
8. Bhattacharya V. (ed.). *Śāntideda. Bodhicaryāvatāra*. Calcutta: The Asiatic Society, 1960. 247 p.
9. Birch J. and Hargreaves J. *Yoganidrā: An Understanding of the History and Context. The Luminescent*. URL: <https://www.theluminescent.org/2015/01/yoganidra.html>
10. Crangle E. F. *The Origin and Development of Early Indian Contemplative Practices*. Wiesbaden : Harrassowitz 1994. xiii, 314 p.
11. Dasgupta S. *A History of Indian Philosophy*. Vol. IV. Indian Pluralism. Cambridge : The University Press, 1961. xiv, 483 p.
12. Ghosh Sh. *The Original Yoga as Expounded in Śivasamhitā, Gheraṇḍasamhitā and Patañjala Yogasūtra*. Delhi : Munshiram Manoharlal, 1999. xxiv, 262 p.
13. Gupta R. M. and Valpey K. R. (eds). *The Bhāgavata Purāṇa: Sacred Text and Living Tradition*. New York : Columbia University Press, 2013. 296 p.
14. Jarow R. *Tales for the Dying: The Death Narrative of the Bhāgavata-Purāṇa*. Albany : State University of New York, 2003. xiv, 200 p.
15. Larson G. J, Bhattacharya R. S. (eds.). *Encyclopedia of Indian Philosophies*. Vol. XII. Yoga : India's Philosophy of Meditation. Delhi: Motilal Banarsidass, 2011. 785 p.
16. Mallinson J. and Singleton M. (eds). *Roots of Yoga*. W/c. : Penguin Books, 2017. xl, 540 p.
17. Monier-Williams M. *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford, 1899. URL: <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/MWScan/2014/web/webtc/indexcaller.php>
18. Newcombe S. & O'Brien-Kop K. (eds). *Routledge Handbook of Yoga and Meditation*. London and New York : Routledge, 2021. xx, 544 p.
19. Nicholson A. J. *Unifying Hinduism: Philosophy and Identity in Indian Intellectual History*. New York : Columbia University Press, 2010. xiv, 266 p.
20. Okita K. *Rejecting Monism: Dvaita Vedānta's Engagement with the Bhāgavatapurāṇa*. *Journal of Indian Philosophy*. 2020. Vol. 48. Iss. 3, pp. 447–465.

21. Pai G. K. *Yoga Doctrines in Mahāpurāṇa-s*. Pune : Bhandarkar Oriental Research Institute, 2007. xiv, 240 p.
22. Prabhupada B. S., A. C. *Śrīmad Bhāgavatam. First Canto "Creation"* (Translated and Annotated by B. S. Prabhupada). Part One, Chapters 1–7. New York, Los Angeles, London, Bombay : The Bhaktivedanta Book Trust, 1972a. xi, pp. 1–374.
23. Prabhupada B. S., A. C. *Śrīmad Bhāgavatam. First Canto "Creation"* (Translated and Annotated by B. S. Prabhupada). Part Two, Chapters 8–12. New York, Los Angeles, London, Bombay : The Bhaktivedanta Book Trust, 1972b. vii, pp. 375–660 p.
24. Prabhupada B. S., A. C. *Śrīmad Bhāgavatam. First Canto "Creation"* (Translated and Annotated by B. S. Prabhupada). Part Three, Chapters 13–19. New York, Los Angeles, London, Bombay; The Bhaktivedanta Book Trust, 1972. Pp. 661–1112.
25. Radhakrishna S. (ed.). *Śrīmad Bhāgavata Purāṇa of Maharṣi Vedavyāsa*. Vol. I. Skandha I. With the Commentaries. Tirupati : Tirumala Tirupati Devasthanas, 1989. lvi, 564, 84 p.
26. Rau S. S. *Srimad Bhagavatam Translated into Easy English Prose*. Embodying the Interpretations of the Three Leading School of Thoughts (Advaita, Visistadvaita and Dvaita). Vol. I, Skandhas 1–7. Tirupati : Sri Vyasa Press, 1928. xxxv, 331 p.
27. Redington J. D., S. J. Vallabha, the Bhagavata Purana and the Path of Grace. *The Bhagavata Purana: Sacred Text and Living Tradition*. Ed. by R. M. Gupta and K. R. Valpey. New York : Columbia University Press, 2013. Chapter 5.
28. Shastri J. L. (ed.). *The Bhāgavata Purāṇa*. Translated and Annotated by G. V. Tagare. Part I, Skandhas 1–3. Delhi : Motilal Banarsidass, 1992. cxxii, 419 p.
29. Sheridan D. P. *The Advaitic Theism of the Bhāgavata Purāṇa*. Delhi : Motilal Banarsidass, 1986. xii, 170 p.
30. Śrīmad-bhāgavata-purāṇam. URL: <http://www.sanskritweb.net/sansdocs/bhagpur.pdf>
31. White D. G. *Kiss of the Yoginī. "Tantric Sex" in its South Asian Contexts*. Chicago and London : The University of Chicago Press, 2003. xx, 372 p.
32. White D. G. *Sinister Yogis*. Chicago and London : The University of Chicago Press, 2009. 352 p.
33. Wong L. P. Gauḍīya Vaiṣṇava Studies: Mapping the Field. *Religions of South Asia*. 2015. Vol. 9, No. 3. Pp. 305–331.

34. श्रीमद् भगवत् पुराण. URL: https://sanskritdocuments.org/doc_purana/bhagpur.html?lang=sa

35. Задум цього дослідження виник під час участі в роботі Школи з вивчення вайшнавизму “Вайшнавська традиція крізь століття”. Щиро дякую Бріджабасі прабгу (Костянтин Перун, Київ), Сиддгартсі прабгу (Євген Смицький, Дніпро), а також Дмитрові Луценку (Київ) за дружню допомогу під час роботи над статтею.

36. На жаль, думка Е. Ніколсона значною мірою залишається актуальною і сьогодні, підтвердженням чого є цьогорічне довідкове видання з йоги, у якому пурани ледве представлені [18].

37. Нумерація шлок Бгагавата пурани, як і їхнє цитування у статті, подається за електронним варіантам тексту, розміщеним на відповідному сайті [30; 34], і за критичним виданням давньоіндійського тексту [25]. Знайти вихідні дані редакцій згаданих електронних варіантів не вдалося. У першій частині налічується 813 шлок.

38. *Yama* походить від кореня *yam* – “підтримувати”, “стримувати”.

39. Більшість слів у таблиці становлять складні слова (*samāsa*). Два слова утворені за допомогою префіксів. Крім йога-нідри, яке жіночого роду, решта слів – чоловічого роду. Прикметно, що у трьох випадках у складних словах зустрічаються складники різного роду: *bhaktiyoga*, *kriyāyoga* – жіночого і чоловічого; *yoganidrā* – чоловічого і жіночого. Не всі слова з таблиці будуть перекладатися у статті українською мовою.

40. Буддійський філософ Шантидева (VIII ст.) у відомому творі “Бодгічар’я-аватара” пише про те, що люди поділяються на йогинів і звичайних. Є *yogin*, і є *prakṛtaka* [8, с. 185].

41. Переклад Тагаре: “Скажи нам, до якого притулку подалася праведність (у той час, коли) Кришна, володар йогічно-містичних сил, добре обізнаний у Ведах, захисник релігії, повернувся до своєї обителі” (“Tell us to whom righteousness has now resorted for refuge (when) Kṛṣṇa, the master of Yogic-mystic powers, wellversed in the Vedas, the protector of religion, has returned to his abode”) [28, с. 15] – і Прабгупади: “Тепер, оскільки Шри Кришна, ця Абсолютна Істина, володар усіх містичних сил, пішов у Свою обитель, прошу, скажи нам, хто тепер захищає релігійні принципи” (“Now that Śrī Kṛṣṇa, that Absolute Truth, the master of all mystic powers has departed for His own abode, please tell us by whom religious principles are presently protected”) [22, с. 81]. Між наведеними

варіантами перекладів шлоки є відмінність. Переклад Тагаре до цієї шлоки супроводжує окрема примітка, яка показує різне прочитання “svām kāṣṭhām” (“у свою обитель”) коментаторами Бгагавати пурани. У наведеному у статті перекладі ми спиралися на переклади Тагаре і Прабгупади. Не всі місця для нас були очевидними, насамперед *kāṣṭhām, brahmaṇye*.

42. Або: “О Бгагаване”.

43. Було б цікаво цю особливість уточнити, звернувшись до інших ключових для вайшнавів релігійно-філософських текстів.

44. В оригіналі उन्नित्रो, *unnidro*, тобто “безсонний”. Шрила Прабгупада в послівному перекладі до шлоки 4.4. *unnidro* перекладає як “перевершив незнання” (“surpassed nescience”) [22, с. 194], Рау – як “позбувшись сну Маї” (“Having risen from the sleep of Maya”) [26, с. 17–18].

45. Переклад Прабгупади: “His [Vyāsadeva’s] son was a great devotee, an equibalanced monist, whose mind was always concentrated in monism. He was not ignorant, but was transcendental to mundane activities” [22, с. 194]. Таке враження, що слово *unnidro* у перекладі шлоки зазнало змін.

46. В оригіналі वेदवादिनाम्, *vedavādinām*. Шрила Прабгупада перекладає як “of the followers of Vedānta” [22, с. 255], Г. Тагаре – як “of sages conversant with the Vedas” [28, с. 46]. Вважаємо, цього і попереднього випадку достатньо, щоб побачити розбіжність, яка існує в перекладацьких підходах. Наразі ми не ставимо за мету порівнювати й аналізувати доступні нам переклади Бгагавата пурани. Хоча періодично будемо до них звертатися, фіксуючи важливі для теми статті випадки.

47. Моньєр-Вільямс пропонує перекладати слово क्योगिन्, *kuyogin* як “a bad Yogin, impostor” [17]. Прикметно, що водночас він наводить тільки один приклад вживання цього слова в давньоіндійських текстах, і саме у Бгагавата пурани. Переклад Тагаре: “immature Yogins whose taints (sins) have not been wiped out” [28, с. 53] – і Прабгупади: “who are incomplete in service” [22, с. 297]. Нам не доводилося зустрічати дослідження, які б згадували або аналізували вживання *kuyogin*.

48. Ми також плануємо в наступних публікаціях звертати увагу на наявність у Бгагавата пурани інших ключових слів, якими в Давній Індії позначали духовних практиків і святих (наприклад, муні, садгу), і на те, як вони співвідносяться з йогинами і йогічною лексикою.

49. Переклад Тагаре: “While concentrating the mind upon whom with devoting, and repeating whose name by words, a *Yogi*, who quits his

body, becomes liberated from desires and actions” [28, с. 77] – і Прабгупади: “The personality of Godhead, who appears in the mind of the devotee by attentive devotion and meditation and by chanting of the holy name, releases the devotee from the bondage of fruitive activities at the time of his quitting the material body” [23, с. 465].

50. Моньєр-Вільямс пропонує такий переклад складного слова *छन्द-मृत्यु, chanda-mṛtyu*: “having death in one’s power” [17]. Переклад Тагаре: “Yogis who have the power to die as per their pleasure” [28, с. 78] – і Прабгупади: “mystics who die at their will” [23, с. 477].

51. Зауважимо, що в “Йога-сутрах” Патанджалі, одному з базових і класичних текстів як феномена йоги, так і філософії йоги в межах окремої й однойменної даршани (школи), термін *yoganidrā* не вживається. Натомість наявний термін *nidrā*, який вживається в негативному значенні (з погляду йогічної практики і досягнення найвищої сотеріологічної мети йогином) і може перекладатися як “сон”, “дрімота”. *Nidrā* належить до одного з п’яти видів діяльності людини, які йогину необхідно подолати (див.: 1.5, 6, 10, 12) [12, с. 171–174]. У Бгагавата пурані існує принципова різниця між сном Господа і людини: дрімота (сон) Господа – це йога, тоді як той самий стан людини вже йогою не є.

Набагато пізніше відбудеться істотне переосмислення терміна “йоганідра” (наприклад, “*Haṭhayogapradīpikā*”, 4.49). Чи не найдокладніше, у широкому йогічному контексті йоганідра розглядається в онлайн-публікації Дж. Берча і Ж. Харгревс [9]. У публікації стисло згадується і йоганідра в Бгагавата пурані 1.3.2.

Власне явищу сну в індійській сакральній і філософській літературі приділяється велика увага. Очевидно, сон виступає тим маркером, який вказує на ще зумовлене сансаричне буття людини. Будемо сподіватися, що до сну Бгагавата пурана повертатиметься не один раз. Принагідно звертаємо увагу, що у Бгагавадіті зустрічається два різних слова на позначення сну: “нідра” і “свапна” (див.: [5]).

52. На нашу думку, вживання того чи іншого імені Господа не випадкове і, щонайменше, має на меті викликати в уяві читача (і слухача) певну міфічну історію, відповідну характеристику Вищої особистості. До значення імен Вищої реальності (насамперед Пуруші) у вайшнавізмі і ведійських текстах ми плануємо звернутися окремо.

53. Вайраг’я (*vairāgya*) – безпристрасність, свобода і байдужість до усього мирського, аскетизм.

54. Переклад Тагаре: “Loyal devotion (applied) to Lord Vāsudeva immediately generates non-attachment which leads to causeless knowledge” [28, c. 17] – і Прабгупади: “By rendering devotional service unto the Personality of Godhead, Śrī Kṛṣṇa, one immediately acquires causeless knowledge and detachment from the world” [22, c. 92]. Існує певна розбіжність як між двома перекладами, так і між ними і нашим.

55. Переклад Тагаре: “How can we, women, know you in order to follow the path of devotion unto you?” [28, c. 66] – і Прабгупади: “How, then, can we women know You perfectly?” [23, c. 394].

56. Переклад Тагаре: “In the same way, the performances of all actions (which are) the causes of wordly existence (i.e. the transmigration of the soul) are capable of destroying themselves if those (very actions) are dedicated to the Supreme Spirit” [28, c. 48] – і Прабгупади: “Thus when all a man’s activities are dedicated to the service of the Lord, those very activities which caused his bondage become the destroyer of the thee of work” [22, c. 269].

57. Переклад Тагаре (відповідає дещо більшому фрагменту шлоки): “The Yogic practices (and as a matter of that) all (religious) actions have Vāsudeva as their goal” [28, c. 21] – і Прабгупади: “Yoga is for realizing Him” [22, c. 124].

58. Переклад Тагаре: “by the paths of Yoga” [28, c. 55] – і Прабгупади: “by yoga (mystic bodily power to attain the godly stage) system” [22, c. 312].

59. Переклад Тагаре: “the most wonderful (bhakti – devotion) Yoga” [22, c. 139] – і Прабгупади: “being full of bhakti-yoga” [24, c. 947]. Як бачимо, в обох перекладачів сумнівів немає, що йдеться саме про бгакті-йогу. Уявлення про ніштху відіграють важливу роль у вченні вайшнавського бгакті.

60. Інші можливі варіанти: напрямків/засобів/практик/ складників.

61. Інші можливі варіанти: поклоніння/вшанування.

62. Переклад Тагаре: “The mind (lit. Soul) which is frequently afflicted by passions and avarice is not pacified (to that extent) by the paths of Yoga consisting of *Yama*, *niyama* etc., as is directly done by the service of Kṛṣṇa” [28, c. 55] – і Прабгупади: “It is true that by practicing restraint of the senses by the yoga system one can get relief from the disturbances of desire and lust, but this is not sufficient to give satisfaction to the soul, for this [satisfaction] is derived from devotional service to the personality of Godhead” [22, c. 312].

63. Більшість (якщо не всі) тих варіантів йоги, які наводяться в “Roots of Yoga”, мають від чотирьох до п’ятнадцяти складників. Водночас, “яма” є далеко не в кожному з наведених варіантів.

64. Переклад Тагаре: “by separation from” [28, с. 115] – і Прабгупади: “separation for” [24, с. 773].

65. Про війогу, про зв’язок естетики з йоґою і духовною дисципліною, про зв’язок йоґи і маї див.: [14].

66. Питання про те, чи може у Бгагавата пурані вчення йоґи викладатися без вживання термінів, у яких присутня основа *yoga*, наразі залишається для нас відкритим.

REFERENCES

Adluri, S. (2015). *Textual Authority in Classical Indian Thought: Rāmānuja and the Viṣṇu Purāṇa*. London and New York: Routledge.

Adluri, S. (2017). Yoga in the Viṣṇu Purāṇa. *Journal of Indian Philosophy*, Vol. 45, Iss. 2, 381-402.

Bhagavad Gita. Large-Print Edition. Retrieved from: <http://www.sanskrit-web.net/sansdocs/gita-big.pdf>

Bhaṭṭācārya, S. (1960). *The Philosophy of the Śrīmad-Bhāgavata*. Vol. I. Metaphysics. Santiniketan: Visva-Bharati.

Bhaṭṭācārya, S. (1962). *The Philosophy of the Śrīmad-Bhāgavata*. Vol. II. Religion. Santiniketan: Visva-Bharati.

Bhattacharya, V. (ed.) (1960). *Śāntideda. Bodhicaryāvatāra*. Calcutta: The Asiatic Society.

Birch, J. and Hargreaves, J. Yoganidrā: An Understanding of the History and Context. *The Luminescent*. Retrieved from: <https://www.theluminescent.org/2015/01/yoganidra.html>

Crangle, E. F. (1994). *The origin and development of early Indian contemplative practices*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Dasgupta, S. (1961) *A History of Indian Philosophy*. Vol. IV. Indian Pluralism. Cambridge: The University Press.

Ghosh, Sh. (1999). *The Original Yoga as Expounded in Śivasamhitā, Gheraṇḍasamhitā and Patañjala Yogasūtra*. Delhi: Munshiram Manoharlal.

Gupta, R. M. and Valpey, K. R. (eds). (2013). *The Bhāgavata Purāṇa: Sacred Text and Living Tradition*. New York: Columbia University Press.

Jarow, R. (2003). *Tales for the Dying: The Death Narrative of the Bhāgavata-Purāṇa*. Albany: State University of New York.

Larson, G. J, Bhattacharya, R. S. (eds.). (2011). *Encyclopedia of Indian Philosophies*. Vol. XII. Yoga: India's Philosophy of Meditation. Delhi: Motilal Banarsidass.

Mallinson J. and Singleton M. (eds). (2017). *Roots of Yoga*. W/c.: Penguin Books.

Monier-Williams, M. *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford, 1899. Retrieved from: <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/MWScan/2014/web/webtc/indexcaller.php>

Newcombe, S. & O'Brien-Kop, K. (eds). (2021). *Routledge Handbook of Yoga and Meditation*. London and New York: Routledge.

Nicholson, A. J. (2010). *Unifying Hinduism: philosophy and identity in Indian intellectual history*. New York: Columbia University Press.

Okita, K. (2020). Rejecting Monism: Dvaita Vedānta's Engagement with the Bhāgavatapurāṇa. *Journal of Indian Philosophy*. Vol. 48. Iss. 3, 447-465.

Pai, G. K. (2007). *Yoga Doctrines in Mahāpurāṇa-s*. Pune: Bhandarkar Oriental Research Institute.

Prabhupada, B. S., A. C. (1972a). *Śrīmad Bhāgavatam. First Canto "Creation"*. Part One, Chapters 1-7. New York, Los Angeles, London, Bombay.

Prabhupada, B. S., A. C. (1972b). *Śrīmad Bhāgavatam. First Canto "Creation"*. Part Two, Chapters 8-12. New York, Los Angeles, London, Bombay.

Prabhupada, B. S., A. C. (1972c) *Śrīmad Bhāgavatam. First Canto "Creation"*. Part Three, Chapters 13-19. New York, Los Angeles, London, Bombay.

Radhakrishna, S. (ed.). (1989). *Śrīmad Bhāgavata Purāṇa of Mahārṣi Vedavyāsa*. Vol. I. Skandha I. With the Commentaries. Tirupati: Tirumala Tirupati Devasthanas.

Rau, S. S. (1928). *Srimad Bhagavatam Translated into Easy English Prose*. Embodying the Interpretations of the Three Leading School of Thoughts (Advaita, Visistadvaita and Dvaita). Vol. I, Skandhas 1-7. Tirupati: Sri Vyasa Press.

Redington, J. D., S. J. (2013). Vallabha, the Bhagavata Purana and the Path of Grace. In: *The Bhagavata Purana: Sacred Text and Living Tradition*. R. M. Gupta & K. R. (Ed.) Valpey. New York: Columbia University Press. Chapter 5.

Safronov, A. (2021). *Yoga: A History of Ideas and Views*. Kharkiv. [In Russian].

Shastri, J. L. (ed.). (1992). *The Bhāgavata Purāṇa*. G. V. Tagare (Trans. and Annot.). Part I, Skandhas 1-3. Delhi: Motilal Banarsidass.

Sheridan, D. P. (1986). *The Advaitic Theism of the Bhāgavata Purāṇa*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Śrīmad-bhāgavata-purāṇam. Retrieved from: <http://www.sanskritweb.net/sansdocs/bhagpur.pdf>

White, D. G. (2003). *Kiss of the Yoginī. "Tantric Sex" in its South Asian Contexts*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

White, D. G. *Sinister Yogis*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Wong, L. P. (2015). Gauḍīya Vaiṣṇava Studies: Mapping the Field. *Religions of South Asia*. Vol. 9, No. 3, 305-331.

Zavhorodnii, Yu. (2017). Indian Philosophy and the Concept of Liberation (Mokṣa) in the "Mānava-Dharmaśāstra". *Sententiae*. Vol. XXXVI, Iss. 2, 117–132. Retrieved from: <https://sententiae.vntu.edu.ua/index.php/sententiae/article/view/341> [In Ukrainian].

श्रीमद् भगवत् पुराण. Retrieved from: https://sanskritdocuments.org/doc_purana/bhagpur.html?lang=sa

Yuriy Zavorodnii

Doctor of Philosophical Sciences, Senior Fellow, Skovoroda Institute of Philosophy National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv, Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: yuzavhorodniy@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8460-1636>

Yoga and yogins in the Bhāgavata Purāṇa (the part first)

Abstract

The article considers each case of using words with the stem 'yoga', as well as other yogic vocabulary found in the first part of the Bhāgavata Purāṇa. In total, there are the following ten words: yoga, bhaktiyoga, yogin, yogeśvara, mahāyogin, kuyogin, yoganidrā, kriyāyoga, viyoga and yama. They are used 30 times altogether. This vocabulary forms not only the yoga glossary of the Bhāgavata Purāṇa, but also the Vaiṣṇava understanding of yogic teaching. The analysis of these terms takes into account several contexts, in particular: compositional, linguistic, religious and philosophical, and statistical. It has been found out that the whole vocabulary is somehow subordinated to the semantic vertical yogeśvara → mahāyogin → yogin and in various ways forms the Vaiṣṇava understanding of yoga, i.e. bhakti-yoga. The last is believed to be a human response to the challenges of the Highest reality (Heaven). This semantic vertical is conceived of as set by the Lord, who in the Bhāgavata Purāṇa appears under various names, including Viṣṇu, Kṛṣṇa, Adhokṣaja, as well as Yogeśvara, and Mahāyogin. Extraordinary people, who are called mahāyogins (Śukadeva Gosvāmī), and also yogins (Vyāsa, Śukadeva Gosvāmī, nameless yogins), are able to accept the challenge of Heaven. They are those who can achieve the highest goal of human life; they practice bhaktiyoga. The context of bhaktiyoga is present in most cases of the word yoga, and in all cases of the words yoganidra, kriyayoga, viyoga, as well as other friendly vocabulary (for example, seva), whereas the word yama does not apply to bhaktiyoga. The use of the rare word kuyogin reflects the fact that bad yogins are also mentioned in the text. The term yoga might be also considered to be a gender marker, as the yogins are exclusively men in the first part. The compositional peculiarities of the use of this yogic vocabulary include the fact that the first part begins and ends with chapters containing terms which are derived from the stem yoga (Is this some kind of semantic framing?). Moreover, the first chapter ends with the śloka, that

contains the important word yogeśvara (Is it a kind of summarizing semantic marker?).

Keywords: *Bhāgavata Purāṇa, Bhaktiyoga, Lord (Kṛṣṇa, Viṣṇu), Vaiṣṇava, Yoga, Yogin.*